

НОРМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ПОЗИЦІЙ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства актуальності набуває діяльність представника відносно нової професійної групи – соціального педагога – покликаною виконувати функцію допомоги всім тим у суспільстві, хто має проблеми соціального характеру, пов'язані з адаптацією до умов середовища, соціалізацією. Така непроста місія соціального педагога вимагає від представника цієї професійної групи готовності відповідати певним вимогам, що висувуються з боку суспільства у вигляді об'єктивно існуючих норм поведінки.

Проблемою нормативності поведінки представників різних професій займалися науковці І. Бенедик, В. Горшеньов, С. Гусарев, О. Тихомиров, О. Скакун, С. Сливка та інші (представників юридичної професії) [3; 4; 10; 11], В. Матвеев, М. Петров та інші (представників медичної професії) [6; 9], Е. Гришин, К. Левітан, М. Фіцула, В. Чернокозова, І. Чернокозов та інші (представників педагогічної професії) [5; 16; 18].

Постановка завдання. Мета статті: виявити й проаналізувати деонтологічний компонент норм професійної поведінки соціального педагога.

Виклад основного матеріалу. Ставлення особистості до нормативних вимог є основним змістом соціальної орієнтації людини, воно являє собою специфічний стан особистості, в якому виявляється її суб'єктивне ставлення до суспільних обов'язків, її внутрішню «настанову», орієнтацію і готовність реалізувати відповідну належну поведінку. Сама настанова додає соціальній орієнтації людини глибокий особистісний сенс, бо відіграє роль специфічного психологічного механізму, що виявляє і формує активне виборче ставлення індивіда до об'єктивно існуючих соціальних норм, ролей і цінностей. Тому настанова разом з оцінними критеріями відіграє істотну роль у системі моральної мотивації людської діяльності і поведінки.

Науковцями доведено, що за умови сформованості в особистості настанови до суспільно значущої поведінки вона може самостійно обирати моральний мотив практичного відношення. Виробляючи норми своїх взаємин один з одним і своєї поведінки, члени суспільства виходять із уявлень про вищі ідеали і соціальну реальність. І в цьому сенсі об'єктивною реальністю виявляються для них їхні уявлення про «належне», обов'язок, свої зобов'язання і права. Нормативність як категорія специфічної деонтичної сфери суспільної свідомості є відображенням об'єктивних умов і відносин «належного», що об'єктивно складаються при взаємодії і взаєминах членів співтовариства. Таким чином, нормативність, що є одним зі спеціальних принципів педагогічної деонтології [2], виступає і засобом регуляції поведінки соціального педагога в його практичній діяльності, оскільки норми, які виробляються та висувуються до представників певної професійної групи, існують для того, щоб регулювати їхню поведінку.

Деонтологічний принцип нормативності реалізується в нормах професійної поведінки соціального педагога, основне призначення яких полягає в регуляції взаємин учасників соціально-педагогічного процесу, пов'язаного з подоланням складних суперечностей, що породжують численні конфлікти, нерегульованість взаємин, складні соціальні явища.

Оскільки поняття належного в педагогічній деонтології – занадто висока абстракція, щоб бути ефективним засобом регуляції відносин між учасниками соціально-педагогічної діяльності, необхідну практичну ефективність поняття належного здобуває, проектуючись на соціокультурну реальність у вигляді норм, цінностей, ідеалів, канонів. Так, у нормі поведінки соціального педагога концентруються істотні цінності і значеннєві складові належного в його діяльності, що зберігають при цьому всі його регулятивні властивості.

Норма як смислообраз належного в поведінці соціального педагога несе в собі досвід раціонального орієнтування в професійному просторі і сприяє функціональній адаптації до

істотних закономірностей життєдіяльності середовища, в якому реалізує свою діяльність соціальний педагог.

Регулюючи зовнішню поведінку соціальних педагогів, норми самі існують не в зовнішньому соціальному світі, а в першу чергу у свідомості соціального педагога. Складаючи зміст його внутрішнього життя, вони спроектовані на внутрішній простір індивідуального «Я» і існують у ньому, пов'язуючи між собою внутрішній і зовнішній світ єдиними нормативними узами. Тому дуже важливим є забезпечення процесу суб'єктивації (привласнення) об'єктивно існуючих норм професійної поведінки соціального педагога.

За твердженнями науковців [1; 7], поняття норми є багатограним, і норми професійної поведінки соціального педагога – складний предмет вивчення. Так, історично принципи і норми деонтології залежали від рівня соціально-економічного розвитку, суспільно-політичного ладу, способу життя, менталітету народу, його національних і релігійних традицій, що вказує на те, що деонтологія завжди була органічно вплетена в систему духовної культури.

Щоб повніше розкрити сутність норм поведінки соціального педагога у сфері його професійної діяльності слід схарактеризувати загальнонаукове поняття «норма». Порівнюючи визначення, що наводяться в словниках [14; 15], слід зазначити, що дефініція «норма» неоднозначна, у різних контекстах вона може мати різний зміст. Норми настільки пронизують соціальну дійсність, що необхідність у систематизації й узагальненні уявлень про норму зазначалася багатьма авторами, що також намагалися дати своє визначення нормі і скласти типологію норм. Але і сьогодні загальноновизнаної єдиної теорії норм не існує.

Поняття «норма» в самому широкому розумінні означає «керуючий початок», правило, що застосовується в відносинах людини з природою, матеріальними об'єктами (несоціальні або технічні норми), а також у відносинах між людьми (соціальні норми). Оскільки норми поведінки соціального педагога відносяться до класу соціальних норм, бо слугують для її регуляції в галузі його професійної діяльності у відносинах з усіма тими, хто потребує допомоги, а також тими, з ким взаємодіє соціальний педагог під час вирішення соціально-педагогічних ситуацій, розглянемо деякі з існуючих визначень соціальної норми та їх характеристики.

Відповідно до досліджень науковців, соціальні норми породжені потребами функціонування суспільства, необхідністю організувати політичне управління та виробництво, підтримувати дисципліну і порядок у суспільному житті, регулювати відносини між людьми та їх поведінку в умовах спільного співіснування.

Відзначаються такі принципові характеристики соціальної норми [14]:

1) обґрунтованість норми з погляду відповідності прийнятим у суспільстві цінностям, ідеалам, цілям;

2) існування зразків «нормальності» поведінки або позначення меж допустимості;

3) наявність санкцій за відхилення від соціальної норми.

Науковцями соціальні норми трактуються як:

– зумовлені суспільної думкою вимоги, що висуваються суспільством (класом, колективом) до поведінки особистості і її взаємодій із тими чи іншими спільнотами й іншими людьми, до діяльності соціальних груп і інститутів [8];

– правила поведінки, очікування і стандарти, які регулюють поведінку людей, громадське життя відповідно до цінностей певної культури та зміцнюють стабільність і єдність суспільства [12];

– установлення, моделі, еталони належної поведінки з погляду суспільства в цілому і соціальної групи та їх членів; регулятори соціальних взаємодій груп і їх членів, одночасно соціальні норми «обслуговують» системи цінностей, що прийняті суспільством або групою [1];

– правила поведінки загального характеру, що складаються у відносинах між людьми в суспільстві, регулюють їх поведінку і забезпечуються різними способами соціального впливу [13].

Таким чином, соціальні норми, що регулюють поведінку людей та їх взаємодію між собою відповідно цінностям культури, ідеалам, прийнятим у суспільстві, позначають межі допустимості поведінки його індивідів, а також містять санкції за відхилення від норм.

Учені-філософи вказують на те, що норми і правила відбивають реальність, а їх прояв і функціонування пов'язані з нагромадженням достатньої кількості аналогічних окремих випадків і з усвідомленням реального ефекту від цілеспрямованого впливу загальних принципів на поведінку і вчинки людей.

Отже, норма є розпорядженням, відповідно до якого необхідно (можна або не можна) виконати певну дію для досягнення визначених цілей. Проте не кожне розпорядження є нормою, а тільки таке, що має характер загального правила, розрахованого на багаторазове застосування, і прийняло форму безособових і загальнообов'язкових імперативів поведінки. При цьому норма являє собою однаковий масштаб для виміру людських вчинків, поведінкових актів людей, визначаючи міру дозволеного (припустимого), належного і забороненого (неприпустимого), тобто принципи припустимого й обов'язкового варіанту поведінки. Щодо людської поведінки можна стверджувати, що як соціальна норма виступає така поведінка, що відбиває типові соціальні зв'язки і відносини, є характерною для більшості представників певного класу або соціальної групи, схвалюється ними і зустрічається найчастіше.

З цих загальних розумінь випливає та обставина, що норма виступає як характеристика не тільки того, що повинно бути, але й того, що вже є, тобто не тільки «належного», але й «сущого». Нормативне явище або процес – це, насамперед, реально існуючий різновид повторюваних подій, до того ж такий, що спостерігається з досить високою частотою. Норма, отже, відбиває не тільки бажане або те, що наказується, але, насамперед, реалізоване в об'єктивній дійсності.

Науковці відзначають існування в реальній поведінці як загальноприйнятій нормі об'єктивного й суб'єктивного аспектів. В об'єктивному сенсі норма поведінки виявляється в конкретних вчинках, виражених зовні, зміст і форма яких відповідають суспільним інтересам і потребам. Суб'єктивний же – психологічний – аспект нормативної поведінки полягає в тому, що норма представлена в суспільній і індивідуальній свідомості. Норма усвідомлюється людьми як модель їхньої поведінки, яка включає, з більшою або меншою повнотою, розуміння соціальної цінності і суспільного значення своїх учинків, що відіграє істотну роль у мотивації поведінки.

За твердженням В. Момова [7], постановка питання про співвідношення деонтичного й нормативного в соціальних нормах і нормативній регуляції поведінки сприяла зверненню соціологів до традиційних філософських систем від І. Канта до екзистенціалізму і ствердженню як центральної в цій галузі проблематики моральних норм як основних (а в деяких випадках і єдиних) видів соціальних норм.

Виробляючи норми своїх взаємин один з одним і своєї поведінки, члени суспільства виходять із уявлень про вищі ідеали і соціальну реальність. І в цьому сенсі об'єктивною реальністю виявляються для них їх уявлення про «належне», про обов'язок, свої зобов'язання і права, і нормативність як категорія специфічної деонтичної сфери суспільної свідомості є відображенням об'єктивних умов і відносин «належного», що об'єктивно складаються при взаємодії і взаєминах членів співтовариства.

Одночасно деонтичні уявлення, як моделі «належного», самі є самостійною соціальною реальністю, з якої люди виходять у своїй поведінці, тим реальним світом, у якому вони живуть і який вони відбивають у своєму пізнанні. Різноманітні уявлення про «належне», «потрібне», «бажане», «необхідне» є змістом таких засобів соціальної регуляції поведінки, що виробляються суспільством і спільнотами, як соціальні норми, зразки поведінки, оцінки тощо.

Таким чином, соціальні норми, що охоплюють увесь спектр можливих поведінкових реакцій, дій і активностей особистості, вводять у світ людини особливий аспект, особливий план, особливу модальність повинності, модальність цінності й оцінки, вимір припустимого, прийнятного, бажаного, очікуваного, необхідного.

Соціальні норми визначають основні параметри поведінки в найважливіших для суспільства або соціальної групи сферах і відносинах. Вони, по-перше, містять більш-менш детальні «моделі» вчинків, так чи інакше пов'язаних із взаєминами людей; по-друге, вони дають оцінку соціальної корисності або шкідливості таких вчинків; по-третє, багато соціальних норм вказують і на наслідки – сприятливі або несприятливі, котрі можуть бути спричинені їх дотриманням або порушенням.

Найбільш поширеним є розподіл соціальних норм на правові і моральні. Моральні норми, дослідження яких у педагогічній діяльності становить особливий інтерес, «...виникають поступово, з повсякденного життя і групової практики людей, без свідомого вибору і розумової напруги» [17, с. 45]. Коли моральні норми засвоюються індивідом, набирає сили моральний контроль поведінки, що створює психологічний бар'єр для здійснення заборонених дій. Правові норми на відміну від моральних свідомо ретельно розробляються і встановлюється формальний або неформальний кодекс їх дотримання.

Загальним у нормах права і моралі є те, що вони мають одне джерело – розум людини, діють у єдиному полі соціальних зв'язків, переслідують загальну мету і характеризуються єдністю функціонального призначення – впливати на поведінку людей, формувати масштаби (еталони, стандарти) поведінки.

Правові норми виявляються у формі закону чи іншого державно-адміністративного нормативного акта, містять чіткі диспозиції, що визначають умови застосування даної юридичної норми, і санкції, що здійснюються відповідними органами, тобто правові норми – це норми формалізовані. Дотримання ж моральних норм забезпечується силою суспільної думки, морального обов'язку особистості, і вони є, як правило, неформалізованими нормами.

На відміну від норм права, норми моралі носять універсальний, загальнолюдський характер і можуть бути застосовні в різних життєвих ситуаціях, тобто практично скрізь, де живе і діє людина.

З позицій історичного прогресу право є теж моральною цінністю, і всі норми права приймаються і закріплюються з урахуванням моральних засад, справедливості, належного, яке є оцінною категорією і пронизує як моральні, так і правові відносини. Отже, можна зробити висновок про тісний взаємозв'язок норм моралі і норм права, які являють собою нормативну культуру як суспільства в цілому, так і певної професійної групи.

За цими параметрами соціальні норми можна поділити на загальнолюдські (норми, що регулюють поведінку всіх людей незалежно від їх соціального стану, професії, психологічних особливостей) і професійні норми (як такі, що регулюють відносини людей у галузі їх професійної діяльності), що формуються на основі загальноприйнятих норм і визначають форми взаємин і дій людей у реальній діяльності, спілкуванні.

Таким чином, професійні норми – це історично сформовані чи встановлені стандарти професійної поведінки і діяльності. Щодо професійної діяльності і поведінки соціального педагога, необхідно зауважити, що тут норми здобувають риси особливої цінності й обов'язковості. У сфері професійної поведінки соціальний педагог зобов'язаний виконувати як встановлені і закріплені в різних нормотворюючих документах норми, так і неформалізовані норми, що зберігаються в певному соціокультурному середовищі як звичаї, уявлення, традиції, включаючи писані та неписані традиції, норми трудових та міжособистісних стосунків.

У діяльності соціального педагога чільне місце посідають ті норми і принципи моралі, що необхідні для успішного виконання професійних завдань. Соціальний педагог повинен володіти не тільки спеціальними знаннями і певною майстерністю, але й сумою морально-психологічних якостей, без яких його професійна діяльність буде безрезультатною. Відсутність цих якостей є однією з моральних причин заборони окремим особам займатися соціально-педагогічною діяльністю. Таким чином, у професії соціального педагога повинно бути чітко позначене певне коло морально-етичних вимог, що були б для нього обов'язковими, оскільки від них залежить ефективність його діяльності.

Щоб зрозуміти сутність регулятивної функції норми професійної поведінки соціального педагога, слід звернути увагу на те, що норма є і проявом, і результатом суперечностей інтересів у соціально-педагогічній діяльності. Норма інформує про відносини, що існують, оскільки вже наявність її свідчить про відносну стійкість відображених у ній суперечностей, більш того, норма ніби «узаконує» цю суперечність, бо рекомендує зважати на неї як на звичну реальність.

Слід зауважити, що норма при її реалізації в поведінці не є особливою формою радикального вирішення суперечностей інтересів. Вона виступає лише як форма їх регуляції, тобто є своєрідною узагальненою моделлю їх особливого поєднання або ж добровільного підпорядкування одних інтересів іншим. Справа в тому, що суперечності мають об'єктивний характер і їх реальне вирішення вимагає, насамперед, зміни об'єктивних процесів, що їх породжують. До того ж багато суперечностей носять стійкий характер і відтворюються доти, поки існує педагогічний процес.

Норма професійної поведінки соціального педагога покликана полегшити йому осмислення ситуації вибору потрібного рішення, усунути зайві пошуки і дискусії у випадках, коли необхідно діяти швидко, вселити впевненість у правильності здійсненого вибору. Додержання такої норми сприймається соціальним педагогом як наслідування досвіду й думки професійної групи, суспільства.

Таким чином, норми поведінки соціального педагога – це норми належного, тобто імперативні норми, що містять чіткі формулювання вимог (обмеження і правила, що описують, як повинні поводитися представники цієї професії в ситуаціях практичної діяльності), і диспозитивні норми (обмеження, що відповідають допустимості поведінки соціального педагога в конкретній ситуації). Іншими словами, диспозитивна норма – це характеристика поведінки соціального педагога, що допускає вибір дій, оптимальних стосовно очікуваного результату. Якщо диспозитивні норми – об'єктивні характеристики, неявні і завжди розмиті, то імперативні норми – обмеження, зразки, правила, принципи діяльності – найчастіше мають словесні формулювання.

Висновки. Поняття «норма» як деонтологічна характеристика тісно пов'язано з рисами особистості соціального педагога, індивідуальним стилем засвоєння і присвоєння ним цієї норми. Можна автоматично, бездумно дотримуватися норми, а можна вкласти в неї глибокий особистісний сенс. Нормативний компонент у діяльності соціального педагога тісно пов'язаний з особистісним компонентом його професійної поведінки.

Перспективи подальших досліджень. Перспективним виявляється пошук і визначення шляхів забезпечення формування нормативності поведінки соціального педагога в процесі його професійної підготовки, забезпечення ефективності привласнення чинних норм і вироблення суб'єктивно-практичного ставлення до них конкретного соціального педагога, ціннісної орієнтації.

Список використаних джерел

1. Бобнева М. И. Социальные нормы и регулирование поведения / М. И. Бобнева. – М. : Наука, 1978. – 311 с.
2. Васильева М. П. Основы педагогической деонтологии: навч. посібник / Марина Петрівна Васильева. – Х.: Нове слово, 2003. – 200 с.
3. Горшенев В. М. Юридическая деонтология: учеб. пособие / В. М. Горшенев, И. В. Бенедик. – К.: УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. – 80 с.
4. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія : навч. посібник. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – К. : ВІРА-Р; Дакор, 2000. – 506 с.
5. Левитан К. М. Основы педагогической деонтологии / К. М. Левитан. – М.: Наука, 1994. – 192 с.
6. Матвеев В. Ф. Основы медицинской психологии, этики и деонтологии / В. Ф. Матвеев. – М. : Медицина, 1984. – 176 с.

7. Момов В. Норма и мотив поведения / В. Момов // Вопросы философии. – 1972. – № 8. – С.107-115.
8. Пеньков Е. М. Социальные нормы – регуляторы поведения личности. Некоторые вопросы методологии и теории / Е. М. Пеньков. – М. : Мысль, 1972. – 198 с.
9. Петров Н. Н. Вопросы хирургической деонтологии / Н. Н. Петров. – Л.: Медгиз, 1956. – 63 с.
10. Скакун О. Ф. Юридическая деонтология: Учебник / Ольга Федоровна Скакун. – Харьков : Эспада, 2002. – 504 с.
11. Сливка С. Юридична деонтологія : підручник / Степан Сливка. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Атака, 2003. – 320 с.
12. Социология : учебное пособие / под ред. Э. В. Тадевосяна. – М.: Знание, 1995. – 271 с.
13. Теория права и государств : учебник / О. Ф. Скакун, Н. К. Подберезский. – Харьков, 1997. – 469 с.
14. Философский энциклопедический словарь / Е. Ф. Губский, Г. В. Ковалева, В. А. Лутченко. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 576 с.
15. Філософський словник / за ред. чл.-кор. АПН УРСР В. І. Шинкарука. – К., 1973. – 600 с.
16. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. для студентів вищ. пед. закл. освіти / М. М. Фіцула. – К.: Академія, 2000. – 544 с.
17. Фролов С. С. Социология: учеб. для студ. вузов / С. С. Фролов. – 3-е изд. – М. : УНЦ «Гайдарики», 2000. – 343 с.
18. Чернокозова В. Н. Этика учителя / В. Н. Чернокозов, И. И. Чернокозова. – К. : Радянська школа, 1973. – 175 с.

Васильева М. П.

Нормы профессионального поведения социального педагога с позиций педагогической деонтологии

Розглянуто особливості деонтологічного компоненту професійної поведінки соціального педагога. Наведено характеристики «норми», принципові характеристики «соціальної норми». Визначено місце соціальних норм у діяльності соціального педагога. Схарактеризована класифікацію і співвідношення норм – моральних і правових, загальнолюдських і професійних, імперативних і диспозитивних.

Ключові слова: норма, соціальна норма, педагогічна деонтологія, деонтологічний компонент, поведінка соціального педагога, соціально-педагогічна діяльність, класифікація норм.

Васильева М. П.

Нормы профессионального поведения социального педагога с позиций педагогической деонтологии

Рассмотрены особенности деонтологического компонента профессионального поведения социального педагога. Приведены характеристики «нормы», принципиальные характеристики «социальной нормы». Определено место социальных норм в деятельности социального педагога. Охарактеризована классификация и соотношение норм – моральных и правовых, общечеловеческих и профессиональных, императивных и диспозитивных.

Ключевые слова: норма, социальная норма, педагогическая деонтология, деонтологический компонент, поведение социального педагога, социально-педагогическая деятельность, классификация норм.

M. Vasilieva

Norms of Professional Behavior of Social Pedagogue from the Position of Pedagogical Deontology

In the article specific features of deontological component of professional behavior of social pedagogue are considered. Characteristics of «norm» and «social norm» are given. Classification

and interrelation of moral standards and rules of law, general human and professional norms, imperative and dispositive norms are characterized.

Key words: norm, social norm, pedagogical deontology, deontological component, behavior of social pedagogue, social pedagogical activity, classification of norms.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2012 р.